

Pratarmė

Atmintis yra gyvenimas.

Saul Bellow

Litvakų šeimoje gimusio amerikiečių rašytojo ir intelektualo, Nobelio literatūros ir Pulitzerio premijų laureato Saulo Bellow apysaką *Ryšys su Bellarosa* galėtume vadinti atminties antroposofija. Kūrinio herojus – fenomenalią atmintį turintis Mnemozinės instituto įkūrėjas (*Mnemosyne Institute in Philadelphia*), milijonieriumi tapęs politikus ir aukštus pareigūnus mokydamas atminties meno, slopinančio sąmonės aktyvumą ir taip padedančio įsiminti įvairiausius faktus bei įvykius. Tačiau senstant išskirtinis jo gebėjimas prisiminti bereikšmius dalykus ir smulkmenas silpsta, atgyja užgožta, užslopinta gilioji atmintis, kuri priverčia permąstyti visą gyvenimą ir pradėti rašyti memuarus. Savo užrašuose prisimenant iš nacių nelaisvės Mussolinio Italijoje išvaduoto Harrio Fonsteino istoriją, su kuriuo jį, vėjavaikišką amerikietį, sąmoningai jaunystėje supažindino tėvas.

Vis dėlto Rytų Europos žydo gyvenimo istoriją jis parodo pro savo regos ir patirties prizmę, pasakodamas ją Holivudo dvasia kaip saugų pabėgimą nuo Hitlerio ir kaip nuotyki, kurį skaido į nedidelius epizodus, kaip tai daroma televizijos serialuose. Tokiu būdu atskleidžiama, kad Fonsteiną išgelbėjo žydų kilmės amerikietis, Holivudo prodiuseris, Brodvėjaus žvaigždė Billy's Rose'as, arba Bellarosa, kadaise pasižymėjęs kilniais poelgiais ir organizuota žydų gelbėjimo kampanija Antrojo pasaulinio karo metais, dabar gyvena iš nešvarių verslo sandorių, tiesa, priklausydamas išžymybių pasauliui. Dėkingumo kamuojamas Fonsteinas tetrokšta atsilyginti šiam žmogui, kuriam skolingas už išgelbėtą gyvybę. Deja, pastarasis atmeta bet kokį siūlymą susitikti ir nenori nieko girdėti apie praeitį, žmogiškąją patirtį, išgyvenimus, prisiminimus ar padėką. Jam terūpi viešasis įvaizdis, verslo sandoriai ir įspūdingo skulptūrų parko Jeruzalėje projektas, vainikuosiantis jo gyvenimo veiklą ir ekshibicionistinę būtį.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog apysaka skirta apmąstyti žydų istorinei praeičiai, tačiau iš tiesų ji sutelkta į egzistencines atminties sąlygas dabarties pasaulyje apskritai. Antropologiją ir sociologiją studijavęs rašytojas perteikia įvairiapusišką atminties paveikslą, kuriame neatskiriamai susipina du poliai – emocinis ir racionalusis, autentiškos patirties ir reprezentacinis, širdimi ar sąmone jaučiamas ir politikos formuojamas. Taip pat jis puikiai atskleidžia, kad teatrališkumo, racionalumo ir nihilizmo užnuodytoje dabartyje šaknijasi užmarštis, o atmintis neretai tampa nužmoginta retorikos forma, beprasme informacijos laikmena, šaltu paminklu praeičiai ar nacionaliniu produktu. Istorinė, kultūrinė ir autentiška atmintis ieško raiškos būdų vartotojiškame, reginių, Holivudo produkcijos ir reklamos pasaulyje, kurio kalba yra

paviršutiniška ir banali. Atminties ir įamžinimo kultūroje susikerta politikos, ideologijų, verslo ir pramogų pasauliai, kurių sampnyoje glūdi ambicingi užmojai, paslėpti savireklamos ar pasipelnymo siekiai, abejingumas žmogiškajai patirčiai ir kultūriniam palikimui.

Apžvelgęs šiuos atminties užkaborius apysakos autorius vis dėlto įsakmiai kar-toja, kad „atmintis yra gyvenimas“¹. Ji sukuria dvasines atramas žmogui ir kultūrai, įprasmina individualius gyvenimus, sutvirtina istorinę savimonę ir tapatumą. Apie tai kalbėdamas jis turi omenyje ne pilną garantuojančią, dabarties poreikių dekonstruo-jamą atmintį ar kompiuterių atmintyje saugomą informaciją, o autentiškus žmonių išgyvenimus, istorinį patyrimą, vaizduotę, jausmus ir mintis aprėpiančią atmintį, kuri turi transcendentinį matmenį ir kuri intelektualinio darbo bei kūrybinės veiklos procese virsta kultūrine atmintimi (vienijančia ir telkiančia bendruomenę, kuriančia prasminius ryšius ir vertybių vertikales).

Kolektyvinė amnezija yra mūsų laiko dvasinė negalia. Laisvalaikį pasiglemžiančios masinės informacijos priemonės ir komunikacinės technologijos pripildo mate-rializmu persmelktą socialinę atmosferą naujais malonumų ir iliuzijų šaltiniais, kurie didina vertybinį vakuumą. Tiesa, skaudžiai suvokiama atminties praradimo baimė žadina naujus intelektualinius, kultūrinius ir meninius judėjimus. Ir nenuostabu, kad atminties ir tapatybės temomis dabar labiau nei bet kada yra diskutuojama, reika-laujama aiškintis santykį su praeitimi, išryškinti istorinį atminties tęstinumą, indivi-dualios ir kolektyvinės atminties ir užmaršties dvikovas, svarstyti apie sąmoningų ir nesąmoningų prisiminimų galią.

Kiekviename amžiuje visuomenė iš naujo kuria taisykles, vertybes ir simbolius, kurie grindžia istorinės praeities suvokimą, supinantį prisiminimų ir nutylėjimų gijas. Tad dabarties santykis su praeitimi ir Bellow paryškintas atminties lauko daugialy-pumas² yra šio leidinio bendra ašis, aplink kurią sukasi kiti aktualūs klausimai apie kultūrinės atminties tikslingumą, sąryšį su įvietinta būtimi, likimą medijuotame pa-saulyje, sklaidą vaizdo kultūroje, kino, televizijos, fotografijos, literatūros vaizdiniuose ir istorijos pasakojimuose, meniniuose projektuose ir naujausių teorinių prieigų atskleidose. Leidinyje kalbama apie atminties tapatumo paieškas, gyvus liudijimus, savasties jausenas, išgyvenimus, jų pagavas, fiksavimus ir refleksijas, taip pat apie at-minties performavimo ar dekonstravimo ideologijas – priešingas (neretai paradok-saliai susipinančias) trajektorijas, kurių vienos stiprina savosios kultūros pajautą, išryškinant tradicijos, autentiškumo ir išisaknijimo svarbą, kitos orientuojasi į repre-zentaciją, vyraujančias ideologemas ir pasaulio atmintį (pasak Alaino Renais, *toute la mémoire du monde*).

¹ Saul Bellow. *The Bellarosa Connection*. New York: Penguin, 1989, p. 2.

² Straipsnyje tyrinėjama kultūrinė, kolektyvinė ar socialinė ir sykiu individuali atmintis, atskleidžiant socialiniuose ir humanitariniuose moksluose apibrėžtų ribų santykiškumą, kitimą ir nusitrynimą.

Leidinyje sprendamas *Atminties tapatumo* problemas Vytautas Rubavičius atkreipia dėmesį į tai, kad eurointegracinių idėjų ir globalaus pasaulio kontekstuose juntu ma būtinybė apmąstyti nacionalumo ir tautiškumo sampratas bei atminties tapatumą. Kultūrinė atmintis vertinama kaip sambūvio ir sugyvenimo plotmė. Atminties tapatumas rutuliojasi gimtojoje žemėje, kurioje kristalizuojasi mes ir kiti skirtis. Sambūvis su Kitu, su savo praeitimi ir istoriniu kultūriniu paveldu formuoja nacionalinį tapatumą, kuriam kintant saitai su gimtąja vieta, tapatinimosi jausena ir bendruomenės emocinis ryšys išlieka esminiai sandai, kurie palaiko „gyvybingą kultūrinės atminties veikimo tikslingumą – puoselėti, tvirtinti ir saugoti išaknytą bendruomeninį tapatumą“.

Skyriuje *Atminties problema vaizdo kultūroje* aptariamas ambivalentiškas ir kontroversiškas kino ir televizijos vaidmuo atminties procesuose. Odetos Žukauskienės publikacijoje atskleidžiama, kaip atminties temas gvildenantis kinas siekia įprasmiti, atgaivinti, priartinti praeitį, tvirtinant naujas kultūrinės atminties formas ir praktikas. Kita vertus, pastebima, kad dabarties vaizdo kultūroje viešpataujanti kinematografinė kalba įvelka atmintį į naują iliuzijos drabužį, sunaikinantį laiko istoriškumą ir paskandinantį jį begaliniam vaizdyne. Gilindamasi į televizijos iššūkius kino industrijai Rita Repšienė pateikia atminties sąlygojamas, įtaigiai ir kūrybingai plėtojamas vaizdo paraleles populiariojoje kultūroje.

Fotografijų reikšmę kultūrinės atminties ir prisiminimų kontekste išryškina Eda Kalmre. Šiame *Europos paveldo* apmąstymui skirtame skyriuje atsiminimus, kaip naratyvinės kultūros žanrą, tyrinėjanti estų mokslininkė atskleidžia, kad šeimos fotoalbumuose ir asmeniniuose rinkiniuose saugotos istorinės Tartu fotografijos atspindi nesuklastotą prieškario ir pokario meto paveikslą, o viešojo sovietmečio laikų dokumentinė fotografija palieka iškreiptus vaizdinius, kurie buvo skirti ideologizuoti prisiminimus, įtvirtinant galios santykius. Tad vizualizuojančios prisiminimus fotografijos santykis su tikrovės ir tiesos kategorijomis yra nevienareikšmis ir sudėtingas.

Atminties tema tęsiama ir ilgamečių, deja, per anksti išėjusių Lietuvos kultūros tyrimų instituto mokslininkų Vytauto Berenio ir Gintaro Beresnevičiaus tekstuose, taip pagerbiant jų atminimą. Vilniaus universiteto profesorės emeritės Viktorijos Daujotytės kalba prie rašytojo Romualdo Granausko kapo savitai ir originaliai tęsia išlikimo ir prasmingumo dilemas atminties įvaizdinime.

Pokalbiuose apie vertybes menotyrininkas Kęstutis Šapoka kalbina Artūrą Railą apie šio menininko įgyvendintus kūrybinius projektus ir tyrimus, kuriuose plėtojama atminties kategorija. Pasakodamas apie kūrybinius siekius rekonstruoti asmeninę atmintį Raila pažymi, kad ne visos subjektyvios patirtys ir jų atsiminimai galimi vizualizuoti ar materializuoti. Be to, ne visos atmintys ir išgyvenimai yra priimtini meno pasauliui, kuris įteisina tik tam tikrus pasakojimus. Taip pat mėginimai rekonstruoti kolektyvinę atmintį rodo, kad praeities dokumentika (fotografijos ar kino archyvai) nėra patikima vaizdinė medžiaga. Net ir nutrynus jos propagandinius atspalvius, ji neįgauna tikrumo be gyvų žmonių liudijimų, bendradarbiavimo, įtraukimo į meninius

procesus, siekiančius atkurti praeities tikrumą. Menininkės Marijos G. Repšytės tekstas apie Bergene surengtą Walido Sadeko parodą „Gedėjime, negyvėlio akivaizdoje“ (2014) primena, kad garsiai kalbant apie atminties ir paminklų kultūrą, išsižadama išmintingos užmaršties ir apmąstymams skirtos tylos, vedančios po klaidžius sąmonės ir savimonės labirintus, kuriuose glūdi gilesni mūsų suvokiniai ir formuojasi naujo žinojimo apie save ir kitus galimybės.

Skyriuje *Dabarties ieškojimai* aptariamos pastaruosiu metu užsienyje ir Lietuvoje susiklosčiusios teorinių prieigų nuostatos, naujausi kultūrinės atminties ir medijuotos atminties tyrinėjimo laukai. Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė gilinasi į politinį komunikacinį kultūrinės atminties aspektą, apžvelgia atminties medialumo – jos eksternizacijos ir objektyvacijos – tyrimus, pastebėdama juose ryškėjantį perėjimą nuo nacionalinės kultūros sampratos prie kosmopolitizmo – migruojančių, peržengiančių nacionalines, etnines ir socialines ribas atminties ir prisiminimų tyrinėjimų. Lina Vidauskytė analizuoja prancūzų filosofo Bernard'o Stieglerio požiūrį į technikos ir audiovizualinių technologijų raidą, taip vadinamos perdirbtos, išorinės, arba tretinės, atminties, glaudžiai susijusios su vėlyvojo kapitalizmo logika ir kultūros industrija, poveikį individualiai ir kolektyvinei sąmonei, asmenybės formavimuisi, mąstymui, emocijoms, vaizduotei ir bendravimui.

Recenzijų skyrelyje Kęstutis Šapoka apžvelgia anksti šį pasaulį palikusio fotografo Raimundo Urbono albumą *Rytų Prūsija*, kurį 2012 m. Klaipėdoje išleido „Kitas takas“. Apžvalgoje prisimenamos trys tarptautinės konferencijos: Lietuvos kultūros tyrimų instituto surengtos „Kultūrinės atminties pokyčiai XX ir XXI a. sandūroje: nacionaliniai prioritetai“ (Rita Repšienė) ir „Šešėlių scena: negatyvumas afektų, politikos ir estetikos kontekste“ (Mantas Kvedaravičius), taip pat Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Kūrybinių medijų instituto inicijuota „Krizė kine ir vizualinėse medijose“ (Renata Stonytė).

* * *

Begaliniame atminties labirinte Umberto Eco ieškojo atsakymų į didžiuosius laiko klausimus, pasitelkdamas Foucault švytuoklę kaip egzistencinę matricą. Magiškieji viduramžiai slepia daugybę paslapčių. Kaip ir vienas mįslingiausių U. Eco romano *Rožės vardas* heroju, kurio prototipas buvo artimas kūrėjo draugas Algirdas Julius Greimas. Ar įmanoma vizualizuoti atmintį, pasitelkus pačias labiausiai neįtikėtinas ir nesuprantamas istorijas? Kaip išsaugoti paslaptis ir sukurti tobulybę? Paklaustas, kuo viduramžių era, neretai atrodanti mistiška ir tolima, suviliojo jį, U. Eco atsakė: „Sunku pasakyti. Kodėl mes įsimylime? Tiesą sakant, viduramžiai yra visiškai priešingybė to, kaip apie juos įsivaizduojama. Man jie nėra tamsieji amžiai. Tai buvo puikūs laikai...“, pasiūlydamas mums dar vieną atminties kodą³.

³ Umberto Eco. Kintanti kultūra, kritinis mąstymas ir juoko galia. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-08-29-umberto-eco-kintanti-kultura-kritinis-mastymas-ir-juoko-galia/65866> [žiūrėta 2014 12 27]